

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Italiaanse geschiedschrijvers over de Nederlandse Opstand, 1585-1650: Een transnationale geschiedenis

Reijner, C.

Citation

Reijner, C. (2020, October 8). *Italiaanse geschiedschrijvers over de Nederlandse Opstand, 1585-1650: Een transnationale geschiedenis*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/137570>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/137570>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/137570> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Reijner, C.

Title: Italiaanse geschiedschrijvers over de Nederlandse Opstand, 1585-1650: Een transnationale geschiedenis

Issue Date: 2020-10-08

Hoofdstuk 4

‘O mia Fiandra.’ De fascinatie van Guido Bentivoglio voor de Nederlanden

In 1629 verscheen in Antwerpen de eerste druk van het boek *Relationi* van de Italiaanse auteur Guido Bentivoglio. De *Relationi* bevat een bundeling rapporten die de kardinaal tijdens zijn nuntiatuur in de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk had geschreven.³⁶⁹ Het verslag over de Nederlandse Republiek schreef hij al in 1611 op verzoek van de Romeinse curie. Na verschijnen werd de bundel onmiddellijk een succes. Niet lang na deze eerste druk verschenen minstens twaalf edities in verschillende talen. De Nederlandse vertaling van de *Relationi* zou echter pas in 1648 op de markt komen.³⁷⁰

Bentivoglio was een van de meest gezichtsbepalende Italiaanse geschiedschrijvers die zowel in Italië als in het buitenland een breed publiek vond. Van de geschiedschrijvers die over de Opstand schreven was hij, samen met de Romeinse jezuïtische geleerde Famiano Strada, een veel geraadpleegde en geciteerde auteur. Boeken van beide auteurs vonden hun weg naar huisbibliotheken door heel zeventiende-eeuws Europa. Dat Bentivoglio werd beschouwd als een gezaghebbend schrijver over de Opstand kan bovendien worden afgeleid uit de vele verwijzingen naar zijn *Storia della guerra di Fiandra* in het werk van zeventiende-eeuwse auteurs in Europa. Dat roept de vraag op waarom de historische publicaties van Bentivoglio populair waren en wat de impact was van zijn boeken.³⁷¹

Ondanks het feit dat Bentivoglio in Italië en verschillende Europese landen een veel gelezen schrijver was, is de interesse voor zijn werk in de hedendaagse historiografie gering te noemen. De Genuese historicus Raffaele Belvederi (1915-2005) heeft een paar publicaties over de kardinaal op zijn naam staan. Zijn vuistdikke boeken uit de jaren ‘50 en ‘60 van de vorige eeuw richten zich vooral op de periode dat Bentivoglio als afgezant van het pauselijk hof in de Spaanse Nederlanden verbleef.³⁷² Na de publicaties van Belvederi valt de belangstelling voor Bentivoglio stil; pas de laatste jaren zijn her en der artikelen gepubliceerd waarin wordt ingegaan op enkele thema’s uit zijn werk.³⁷³ Verder wordt het

369 Naast de *relazione* over de Republiek bevat de bundel de volgende diplomatieke rapporten: *Relatione di Fiandra: provincie ubbidienti di Fiandra*; *Breve relatione di Danimarca*; *Breve relatione de gli ugonotti di Francia*; *Relatione del Trattato della Tregua di Fiandra*; *Relatione della Fuga di Francia D’Henrico di Borbone*; *Breve relatione della Mossa di Arme che segui in Francia*.

370 Guido Bentivoglio, *Verhael-boecken van den cardinael Bentivoglio*, Rotterdam 1648.

371 In hoofdstuk 7 zal ik ingaan op de editie- en receptiegeschiedenis van Bentivoglio en Famiano Strada in de Nederlanden.

372 Raffaele Belvederi, *Guido Bentivoglio e la politica europea del suo tempo 1607-1621*, Padua 1962; Raffaele Belvederi, *Guido Bentivoglio: diplomatico*, Rovigo 1947.

373 De meest recente publicaties waarin het werk van Guido Bentivoglio wordt besproken zijn van: Alberto Clerici, ‘Ragion di Stato e politica internazionale. Guido Bentivoglio e altri interpreti italiani della Tregua dei

oeuvre van Bentivoglio besproken in verschillende Italiaanse literatuurgeschiedenissen en studies over ideëngeschiedenis en politiek.³⁷⁴ Een bijzondere uitgave is de fotografische herdruk van de *Relazione* in 1988 met een uitgebreide inleiding van Salvo Mastellone.³⁷⁵

Er is, kortom, maar weinig aandacht geweest in Italiaanse én Nederlandse publicaties voor het werk van Bentivoglio. De geringe belangstelling voor het werk van de kardinaal doet geen recht aan het belang van zijn publicaties. Zowel in zijn *relazione* over de Republiek der Verenigde Nederlanden als in zijn geschiedwerk over de Nederlandse Opstand beschrijft Bentivoglio op realistische wijze de militaire en politieke ontwikkelingen in de Lage Landen. Met zijn kritische en genuanceerde kijk op het Spaanse beleid in de Nederlanden week hij af van de pro-Habsburgse Italiaanse geschiedenissen. Zijn rationele kijk op de radicale veranderingen in de Nederlanden waren het begin van een toenemende belangstelling in Italië voor de republikeinse staatsvorm zoals die in de noordelijke gewesten gestalte kreeg. Vooral zijn diplomatiek rapport (waarin de geschiedenis van de Opstand een belangrijk bestanddeel vormt) over de Republiek was een voorbeeld voor auteurs in Italië en andere landen die historische en politiek-historische werken schreven.

In dit hoofdstuk besteed ik aandacht aan de wordingsgeschiedenis en inhoud van de *Relatione* over de Republiek en *Della Guerra di Fiandra*. De kardinaal was werkzaam in Brussel waar het Spaans-Habsburgse hof van de Zuidelijke Nederlanden resideerde. Na een verblijf als nuntius in Parijs verhuisde hij naar het pauselijk hof in Rome om daar verder aan zijn carrière te werken. Speelden deze persoonlijke omstandigheden, zoals zijn standplaats in Brussel, zijn connecties met het Franse hof en zijn verblijf in Rome tijdens zijn laatste levensfase een rol bij het schrijven van zijn geschiedenis over de Opstand? Bepaalden deze aspecten de politieke inhoud van zijn geschiedwerk over de Nederlandse oorlogen?

In dienst van de Kerk van Rome: een korte biografische schets

Over het leven van Guido Bentivoglio (1577-1644) is veel bekend, niet in de laatste plaats dankzij zijn herinneringen en brieven die voor een belangrijk deel al in 1631

Dodici Anni (1609)'; Rengener C. Rittersma, 'Le Orrecchie sì piene di Fiandra. Famiano Strada (1572-1649) und Guido Bentivoglio (1577-1644) und ihr Interesse am niederländischen Aufstand'; Massimiliano Malavasi, *Per documento e per meraviglia*, p. 223-228.

374 Alberto Asor Rosa, Franca Angelini en Salvatore S. Nigro, *Il Seicento: la nuova scienza e la crisi del Barocco*, Rome 1974; Carmine Jannaco, *Il Seicento: storia letteraria d'Italia*, Milaan 1986.

375 Guido Bentivoglio, *Relatione delle provincie unite* (fascimile van de Elzevieruitgave uit 1632, bezorgd en ingeleid door Salvo Mastellone en E.O.G. Haitsma Mulier), Florence 1983. Mastellone benadrukt in zijn inleiding van de *Relatione* dat veel hedendaagse historici het politieke karakter van de zeventiende-eeuwse Italiaanse geschiedwerken over de Opstand hebben onderschat. Aan de hand van Bentivoglio en andere Italiaanse auteurs stelt hij dat de nieuwe politieke realiteit in het zeventiende-eeuwse Europa door een deel van de Italiaanse historici werd opgemerkt.

werden gebundeld en uitgegeven.³⁷⁶ Hierbij moet wel worden aangetekend dat vooral de periode tot zijn definitieve terugkeer naar Rome in 1621 goed gedocumenteerd is. Afkomstig uit een invloedrijke aristocratische familie in Ferrara, volgde Bentivoglio een opleiding die was gericht op een carrière binnen de hiërarchie van de Roomse kerk. Zijn studie aan de universiteiten van Padua en Rome bracht hem in contact met geestelijke en wereldlijke geleerden. De universitaire omgeving, de colleges van Galileo Galilei in Padua en Traiano Boccalini in Rome, en de discussies tussen de hoogleraren aan beide universiteiten over allerlei actuele vraagstukken moeten een grote indruk hebben gemaakt op de student uit Ferrara. Deze ervaringen en zijn rechtenstudie droegen bij aan zijn kennis van politieke zaken. Na de voltooiing van zijn studies in Padua en Rome werkte Bentivoglio zich doelbewust op naar een belangrijke positie binnen het instituut van de katholieke kerk. De eerste periode van zijn verblijf in Rome, tot 1607, was voor Bentivoglio van groot belang voor zijn carrière aan het pauselijk hof. Dankzij zijn goede contacten met invloedrijke personen in Rome, zoals kardinaal-neef Aldobrandini die hij al kende uit Ferrara, wist Bentivoglio door te dringen tot de omgeving van paus Clemens VIII (1592-1605), die zich in Rome had omringd met adellijke families uit Ferrara. Deze gunstige omstandigheden bezorgden Bentivoglio de aanstelling als geheim kamerheer van de paus. De functie bood hem de mogelijkheid om het reilen en zeilen van het pauselijk hof van binnenuit te leren kennen en zijn (internationale) netwerk uit te breiden.³⁷⁷ Zo maakte hij kennis met Spaanse diplomaten, zoals de secretaris van de Spaanse ambassadeur in Rome, Pedro Ximénez de Murillo.³⁷⁸ Invloedrijke Spaanse contacten waren onontbeerlijk bij het binnenhalen van kerkelijke posten zoals die van pauselijk nuntius. Om zich grondig voor te bereiden op een benoeming als nuntius volgde Bentivoglio de politieke verwickelingen in Europa op de voet en verdiepte hij zich in een breed scala aan literatuur als voorbereiding op toekomstige kerkelijke benoemingen.³⁷⁹

Aanvankelijk was het de bedoeling dat Bentivoglio als pauselijk nuntius in Madrid zou worden benoemd, maar in 1607 werd hij aangesteld als afgezant van Rome in de Spaanse Nederlanden, met Brussel als standplaats. Vanuit het centrum van het Spaans-Habsburgse bestuur in de Zuidelijke Nederlanden was de Italiaanse prelaat getuige

376 Daarnaast zijn deze biografische notities gebaseerd op de publicaties van Raffaele Belvederi, 'La vita della Curia romana ai primi del '600 nelle memorie di Guido Bentivoglio' in *Studi Romani* (1, 1958) p. 534-546; Raffaele Belvederi, *Guido Bentivoglio e la politica europea del suo tempo 1607-1621*, Padua 1962, Raffaele Belvederi, *Guido Bentivoglio: diplomatico*, Rovigo 1947 en Alberto Merola, 'Bentivoglio, Guido', *DBI*, deel 8, Rome 1966. Maar een niet onaanzienlijk deel van zijn brieven dat zich in archieven bevindt (zoals in Rome en Ferrara) wacht nog op een tekstkritische uitgave.

377 Raffaele Belvederi, 'La vita della Curia romana ai primi del '600 nelle "Memorie" di Guido Bentivoglio', in *Studi Romani*, Sep 1, 1958, p. 534-546, inz. p. 537-538.

378 Guido Bentivoglio, *Memorie e lettere* (Constantino Panigada (ed.)), Bari 1934, p. 117. Eerste druk dateert uit 1648.

379 Bentivoglio, *Memorie e lettere*, p. 97: 'Io avevo in mano scambievolmente ora i libri che insegnano l'uso delle materie legali più praticate nella corte di Roma ora quelli che ammaestrano più nelle materie morali e politiche, e prendevo sommo diletto in particolare come accennai da principio nella recognizione delle istorie; con le antiche io univa le moderne, le latine con l'italiane, e con tutte un particolare studio in geografia senza il cui lume sempre si camina al buio ne' libri storici'.

van de onderhandelingen die (uiteindelijk) zouden leiden tot het Twaalfjarig Bestand. Bentivoglio zou tot 1615 op zijn post blijven in Brussel. Na een soortgelijke ambassade in Parijs keerde hij in 1621 definitief terug naar Rome waar hij tegen het einde van zijn leven zelfs kandidaat was voor het pontificaat. Tijdens deze Romeinse jaren verschenen zijn in Brussel en Parijs geschreven *relazioni* en werkte hij aan zijn grote geschiedenis over de Nederlandse Opstand.

De motieven voor *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*

O, mijn Nederlanden!

Guido Bentivoglio, Parijs 2 mei 1618³⁸⁰

Als opvolger van de eerste twee pauselijke nuntiusen in de Nederlanden, kardinaal Ottavio Frangipani en Decio Caraffa, was Bentivoglio met een duidelijke opdracht naar Brussel uitgezonden. De instructie uit Rome die Bentivoglio van kardinaal Scipione Caffarelli Borghese (1576-1633) in 1607 ontving kwam op veel punten overeen met de opdrachten die de eerste twee pauselijke gezanten hadden ontvangen.³⁸¹ Een van de belangrijkste taken die in de instructies staat vermeld is het behoud van het katholieke geloof in dit onrustige deel van Europa. De Heilige Stoel wilde directe invloed uitoefenen op de gang van zaken in de Nederlanden en richtte daartoe in 1596 de nuntiatuur van de Nederlanden op, met de intentie om het katholieke geloof te versterken en de hervormingen van de Contrareformatie door te voeren.³⁸² Het was daarom ook noodzaak om als pauselijke afgezant goede betrekkingen te onderhouden met vorsten, regeringen en gelovigen in de Nederlanden en de naburige regio om de belangen van Rome in dit deel van Europa te verdedigen.³⁸³ Bovendien kreeg hij van Rome de opdracht mee om zich bezig te houden met de positie van de katholieke minderheden in Noorwegen, Denemarken, Ierland, Schotland en Engeland.³⁸⁴ Het voortstlepende conflict

380 Guido Bentivoglio, *Raccolta di lettere scritte dal Signor Cardinal Bentivoglio in tempo delle sue nuntiatore di Fiandra, e di Francia*, Keulen=Leiden, 1646, p.68, brief aan 'Cavalier' Tedeschi, Venetië. Volledige zin luidt: 'O mia Fiandra! ò Corte! ò paese goduto sì lungo tempo, e con tanta sodisfattione'.

381 Alfred Cauchie en René Maere (eds.), *Recueil des Instructions Générales aux Nonces de Flandre (1596-1635)*, Brussel 1904, 28-35; zie de instructies bestemd voor Frangipani en Caraffa: p. 1-28.

382 Bart Wauters, *Controverse rond de jurisdictie van de nuntius*, Leuven 2001, zie aldaar inleiding en hoofdstuk 1. Nergens in de literatuur over het Bestand wordt verwezen naar de rol van Bentivoglio bij de onderhandelingen die zouden leiden tot het definitieve bestand in 1609.

383 Zie de brief van 8 december 1607 in: J.D.M. Cornelissen, *Romeinse bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727, deel I: 1592-1651*, 's-Gravenhage 1932, p. 117-118. De katholieken uit de Republiek beklagen zich in deze brief over de vervolging door de autoriteiten in de noordelijke gewesten en doen een beroep op de Aartshertogen om bij de bestandsonderhandelingen te ijveren voor vrijheid van godsdienstuitoefening. Als reactie op deze brief ondernam Bentivoglio actie om de zaak van de Noord-Nederlandse katholieken bij de curie en het pauselijk gezag te bepleiten. Uit andere brieven blijkt dat de Italiaanse nuntius zich inzette voor het stichten van Jezuïetencolleges in de Republiek.

384 Zie zijn verslagen (*relazioni*) die zijn opgenomen in de bundel *Relationi del card. Bentivoglio* (1629).

tussen de Republiek en het Spaans-Habsburgse koninkrijk baarde Rome veel zorgen. Een bijkomende opdracht voor de nieuwe pauselijke diplomaat was dan ook om beide partijen tot elkaar te brengen. Het uiteindelijke doel dat de Pauselijke Staat voor ogen stond, was dat een vergelijk in het voordeel zou werken voor de katholieke bevolking in de Republiek terwijl Spanje (als beschermer van de kerkelijke staat) in dat deel van Europa niets zou inboeten aan macht en invloed.

Pieter de Jode (II) naar Anthony van Dyck, Portret van Guido Bentivoglio, gravure. Bron: Rijksmuseum Amsterdam.

Bentivoglio kweet zich onmiddellijk bij aankomst in de Spaans-Habsburgse Nederlanden (in 1607) van de opgedragen taken van de Romeinse Curie.³⁸⁵ Dat gold ook voor het bewerkstelligen van een vrede tussen de strijdende partijen. Op het moment dat hij in de Spaanse Nederlanden arriveerde waren Spanje en de Republiek al een kort bestand overeengekomen dat tot januari 1608 zou duren. De kerkelijke staat wilde dit bestand graag verlengen en de meegekregen opdracht voor Bentivoglio was duidelijk. Als diplomaat van Rome verwachtte men aan het pauselijk hof dat hij zorg zou dragen voor een langdurige vrede.³⁸⁶ Met de uitzending van de prelaat uit Ferrara naar de Nederlanden had men in Rome dan ook voor een deskundige en op vele terreinen uitstekend onderlegde diplomaat gekozen.

Bij aankomst in de Spaanse Nederlanden nam Bentivoglio direct contact op met de aartshertogen Albrecht en Isabella, met de onderhandelaars uit Spanje en Frankrijk en met diplomaten van andere staten die zich in Brussel ophielden in verband met de voortgaande onderhandelingen.³⁸⁷ De nieuwe nuntius wilde een precies beeld hebben van de staat van de onderhandelingen en van zijn bevindingen deed hij minutieus

385 Zie: J.D.M. Cornelissen, *Romeinse bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden, deel I:* brief 155, 1608 maart 29, p. 119. Zie ook: Bentivoglio, *Relatione del trattato della tregua di Fiandra* in: *Relationi del Cardinal Bentivoglio* (1646, Keulen [maar eigenlijk Leiden, Elzevier]) p. 266.

386 Zie brief Bentivoglio uit 1607 aan zijn vriend Antonio Querenghi (1546-1633) dichter en diplomaat, die de prelaat tijdens zijn studiejaren in Padua had leren kennen, in Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, Keulen=Amsterdam 1646, p. 8-9: 'Dalle materie di complimenti [van de aartshertogen bij zijn aankomst in Brussel], bisognerà ora passare all'occupazione de' negozj, e sene preparano d'importanti. Restan sospese le armi [...]; e la sospensione è fatta per otto mesi. Per questa apertura si vorebbe entrare in pratiche formate di pace, o di tregua, e vedere pur'una volta d'uscir in qualmodo di tante e sì lunghe calamità della guerra. Sarà negozio di sudore, e pena. V S.R. consideri quaranta anni di guerra e le mutazioni, che qui son seguite; e s'imagini quanto sarà difficile in tanta contrarietà d'interessi, l'aggiustar le cose a soddifazione degli interessati'.

387 Bij zijn aankomst in Brussel (op 9 augustus 1607) werd de nieuwe pauselijke gezant ontvangen door talrijke hoge militairen van het Spaans-Habsburgse leger, waaronder generaal Ambrogio Spinola. De dag daarna werd hij ten paleize ontvangen door de aartshertogen. Zie: Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 7-8.

verslag in zijn brieven aan de ‘protector’ van de Nederlanden, kardinaal Scipione Borghese Caffarelli. Borghese was een neef van Paulus V en een van de belangrijkste vertrouwelingen van zijn oom. De kardinaal-neef bekleedde diverse invloedrijke functies. Een van de machtige functies die Scipione Borghese bekleedde tijdens het pontificaat van Paulus V (1605-1621) was het ‘protectoraat’ van de Duitse landen en de Nederlanden. In deze positie fungeerde Borghese als intermedair tussen de paus en de nuntiusen, als een minister van Buitenlandse Zaken die zich namens de paus bemoeide met de internationale diplomatie en politiek. Borghese wist handig te manoeuvreren tussen de belangen van Spanje en Frankrijk en liet zich door beide partijen ruim belonen. Dankzij de vele inkomsten gerelateerd aan zijn positie wist hij een belangrijke begunstiger te worden van kunstenaars, architecten en literatoren in Rome en daarbuiten.³⁸⁸

Om goed beslagen ten ijs te komen verzamelde Bentivoglio vanaf het moment dat hij in de Nederlanden was de nodige informatie om een realistisch beeld te kunnen krijgen van de politieke situatie rondom het conflict tussen Spanje en de Republiek. Al twee dagen na zijn aankomst in Brussel constateerde hij in een brief hoe moeilijk het was om na veertig jaar oorlog om de tegengestelde belangen in de Nederlanden naar ieders tevredenheid tot elkaar te brengen.³⁸⁹ Maar, voegt hij daaraan toe:

Omdat ik hier pas ben moet ik, voordat ik mijn mening geef, eerst maar goed luisteren naar wat er wordt gezegd.³⁹⁰

Guido Bentivoglio (en daarmee ook de Pauselijke Staat) werd echter buiten de onderhandelingen gehouden. De gezant had niet direct invloed op wat er in Antwerpen en Den Haag werd besproken en uiteindelijk werd vastgelegd in een akkoord. Ondanks het feit dat de nuntius zich niet rechtstreeks kon bemoeien met de vredesbesprekingen probeerde hij wel achter de schermen sommige hoofdrolspelers te beïnvloeden. Uit de briefwisseling in 1608 met Scipione Borghese lezen we hoe de kardinaal er bij Bentivoglio op aandrong om bij aartshertog Albrecht en andere betrokkenen alles in het werk te stellen om de vrijheid van godsdienst voor het katholieke volksdeel in de Republiek te laten opnemen in de toekomstige vredesovereenkomst in ruil voor de vrije vaart op Indië voor de Verenigde Nederlanden.³⁹¹

388 Zie de biografische schets van Valerio Castronovo, ‘Scipione Borghese’, in: *DBI*, deel 12 (1971); Volker Reinhardt, *Kardinal Scipione Borghese (1605-1633). Vermögen, Finanzen und sozialer Aufstieg eines Papstnepoten*, Tübingen 1984; Paolo Prodi, *The papal prince. One body and two souls: the papal monarchy in early modern Europe*, Cambridge 1987.

389 In Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 10. Het betreft een brief aan Alessandro Burgi, bisschop van Borgo di San Sepolco.

390 Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 10: ‘Ma io sono nuovo; e bisogna innanzi ch’io parlo, ch’ascolti ben prima’, brief van 11 augustus 1607.

391 J.D.M. Cornelissen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden*, brief 155, 1608 maart 29, p. 119: ‘Si difficulta, per quanto vedo, il negotio della pace con li Stati, ma fanno forse maggior riflessione sopra la navigazione dell’Indie per l’interesse de’ particolari, che non faranno sopra l’articolo della religione. Se così fosse, si portebbe dar’ la soddisfazione “ad tempus” in quello che tocca al comodo privato, per ottenere l’essercitio libero della religione, nel qual’ punto bisogna premer’ per quanto si può et conviene a

Bentivoglio voelde zich in Brussel als een vis het water.³⁹² Hij bevond zich in het politieke centrum van de verwickelingen tussen Spanje en de Republiek. Het Spaans-Habsburgse hof in Brussel was aan het begin van de zeventiende eeuw een verzamelplaats van (plaatselijke) adel, informanten, spionnen, ambassadeurs, diplomaten, Spaanse adviseurs en ambtenaren, hoge clerus, militairen en kooplieden. Bentivoglio was zich bewust van de centrale positie die zijn nuntiatuur samen met het aartshertogelijke hof in Brussel ook nog na 1609 in het noordelijk deel van Europa innam.³⁹³ De opzienbarende politieke ontwikkelingen in dat deel van Europa maakten van Brussel een belangrijk politiek centrum.

Michiel Jansz. Van Miervelt, Portret van Ambrogio Spinola, 1633. Schilderij olieverf op paneel. Bron: Rijksmuseum Amsterdam.

Naast het feit dat Bentivoglio beschikte over de laatste diplomatieke informatie en goed op de hoogte was van de ontwikkelingen in de jonge Republiek, bereikte hem ook het nieuws van de oorlogshandelingen en de verschrikkingen die daarmee gepaard gingen. Informatie uit de eerste hand ontving hij van militairen die in dienst waren van de Spaanse vorst. Hij was al door zijn oudere broer Ippolito, die onder het bevel van Alessandro Farnese in het Spaans-Habsburgse leger had gediend, in detail geïnformeerd over het krijgsgewoel in de Nederlanden.³⁹⁴ Bentivoglio stond op goede voet met de bekwame generaal van het Spaans-Habsburgse leger in de Nederlanden, de uit Genua afkomstige

ministro di questa santa Sede.' Zie voor de andere briefwisseling tussen beide prelaten over dit onderwerp: p. 117-143.

392 Veelzeggend over de manier waarop Bentivoglio terugkeek op zijn langdurige verblijf in Brussel zijn de vele goede herinneringen aan de Nederlanden die hij in zijn brieven deelt met zijn correspondenten. Als de auteur over zijn tussentijds verblijf in Rome verhaalt, zet hij zijn negatieve Romeinse ervaringen af tegen zijn positieve bevindingen in de Nederlanden. Zie onder andere zijn brieven aan de dominicaan Francesco Divero in Brussel en aan de bisschop van Borgo di San Sepolcro, Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 45-50 en p. 9-10.

393 Aan zijn broer Enzo schreef hij in 1615: 'questa è una delle più belle Nuntiatore d'Europa. [...] Francia, Inghilterra, le Provincie Unite, e la Germania lo circondano da ogni parte, e le cose di Spagna hanno la lor maggior relatione con queste di Fiandra, e queste con la Spagna. Onde questa è senza dubio una delle più belle scuole di negotij del mondo,' zie: ASF (Lettere di Guido Bentivoglio ai familiari, (1607-1641)), 24 januari 1615. Zie ook: Belvederi, *Guido Bentivoglio e la politica europea*, p. 59-60. Over het aartshertogelijk hof: Duerloo, *Dynasty and Piety*, p. 90-102.

394 Guido Bentivoglio, *Memorie e lettere*, p. 8-9 en ook: Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 10: 'Se bene hò portate quà le orecchie si piene di Fiandra, che prima di giungervi, mi par quasi d' haverla anche habitata con gli occhi. Hò havuti in questa guerra quattro fratelli, e due nipoti; e truovo horà qui pur tuttavia uno d'essi fratelli, & un de' nipoti.'

bankier Ambrogio Spinola. Evenals Bentivoglio was Spinola een voorstander van een gematigde politiek ten opzichte van de Republiek. Samen met Spinola bezocht de pauselijke afgezant het gebied in en rondom het volledig verwoeste Oostende dat in 1604 door de troepen van Spinola was ontzet.³⁹⁵

De brieven die hij schreef aan Borghese en aan zijn familie in Ferrara laten zien hoe de prelaat de situatie in de Nederlanden observeerde. Uit de correspondentie blijkt ook zijn betrokkenheid bij de bevolking in de Spaanse Nederlanden.³⁹⁶ Met zijn hervormingsplannen om de kerkelijke instituties (zoals kloosters en kapittels) te reorganiseren, naar de strenge voorschriften van de contrareformatie, maakte hij zich populair bij de aartshertogen en de gelovigen.³⁹⁷ Om inzicht te krijgen in de situatie in de gebieden die deels nog onder het gezag van de Aartshertogen vielen, maakte hij een visitatiereis naar 's-Hertogenbosch, Venlo, Roermond en Maastricht.³⁹⁸ Door deze kennis en dankzij zijn vele contacten aan het Spaans-Habsburgse hof in Brussel bezat hij een goed beeld van de Nederlanden en kon hij via zijn *relazioni* zijn wetenschap delen met zijn opdrachtgevers in Rome.³⁹⁹ Om zijn kennis van de Republiek uit te breiden had Bentivoglio graag de Noordelijke Nederlanden bezocht.⁴⁰⁰ Zijn wens om Holland en de overige gewesten van de nieuwe staat met een visitatiereis te vereren werd echter door Rome afgewezen. Toch wist hij de benodigde informatie te vergaren, die hij opnam in zijn *relazione* over de Republiek. Via uitstekende contacten met kooplieden uit Italië en de Republiek die in Brussel verbleven en informanten uit de politieke en religieuze geledingen, kon de auteur de ingewonnen informatie verwerken in zijn rapport over de nieuwe staat.⁴⁰¹

De *relazioni* die de pauselijke gezant Bentivoglio tijdens zijn verblijf in Brussel schreef waren bestemd voor de Romeinse curie. De rapporten, die bijna allemaal zijn gericht aan kardinaal Scipione Borghese, beschrijven de religieuze en politieke

395 Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 18: 'Nel passar che feci per quella campagna, era meco il Governatore pur di Neuporto, soldato di qualità, e ch'apunto s'era trovato nella battaglia. Con gran diligenza me n'andò rappresentando egli tutto il successo'. De strijd om de havenstad kostte tienduizenden soldaten en burgers het leven. Zie Werner Thomas, 'Het beleg van Oostende', in: Werner Thomas (ed.), *De val van het nieuwe Troje: Het beleg van Oostende, 1601-1604*, Leuven 2004.

396 Hoe vertrouwd en betrokken Bentivoglio was met de Nederlanden, zie Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 9: 'Onde quasi nascendo hò udito parlar di Fiandra [al van jongs af aan was hij vertrouwd geraakt met het Nederlands, in Ferrara en Padua]; e nel crescer degli anni mi si son fatte in modo familiari le cose di quà, ch'apunto non restava altro, che il venir quà io medesimo per diventar Fiammingo del tutto. O quanto mi piace Brusselles, e questo sito!' (brief 11 augustus 1607).

397 Bart Wauters, *De controversie rond de jurisdictie van de nuntius*, p. 38-39.

398 Zie zijn brieven aan Scipione Borghese van 16 juli, 26 juli en 4 augustus 1611, in: J.D.M. Cornelissen, *Romeinse bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden*, p. 162-166. In totaal maakte Bentivoglio vijf visitatiereizen door de Zuidelijke Nederlanden, zie: Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 17.

399 De bundeling *Relazioni fatte dall'ill.mo, e rev.mo sig.or cardinal Bentivoglio in tempo delle sue nuntiatore di Fiandra, e di Francia. Date in luce da Ercio Puteano*, Antwerpen 1629. In dit hoofdstuk heb ik gebruik gemaakt van de editie uit 1632, uitgegeven bij Van Meerbeek te Brussel.

400 Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 19 '[...] che il desiderio, di vedere per anche personalmente l'Ollanda'.

401 Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 19: 'Ma l'ho veduta [Holland] almeno, ed ho penetrati insieme i più occultati arcani di questa nuova Repubblica delle Provincie Unite, per via d'una esquisita notizia, che da mille parti hò procurato d'averne'.

ontwikkelingen in Noord-Europa. Vooral het rapport over de Republiek geeft blijk van de scherpzinnige kijk van de schrijver op de politieke situatie in de Nederlanden en de opkomst en consolidatie van de Republiek der Verenigde Nederlanden.⁴⁰² Niet lang nadat het Bestand in 1609 was ondertekend ontstond bij hem een groot verlangen, zo schrijft Bentivoglio in de opdracht aan Borghese, om het ontstaan, de voortgang en toestand van de Republiek te beschrijven.

Een van de doelen die Bentivoglio bij het schrijven van het verslag voor ogen had, was de katholieke zaak te dienen met het geven van een volledig en waarheidsgetrouw rapport van zaken die zich in de Republiek afspeelden.⁴⁰³ De nieuwe sterke staat was gegrondvest op een staatsbestel dat zo anders was dan dat in de meeste andere landen in Europa.⁴⁰⁴ Hier maakte Bentivoglio al bij voorbaat een sterk onderscheid tussen de absolute monarchieën en de jonge Republiek met zijn geheel anders ingerichte staatsvorm. In het vervolg van zijn rapport zou hij dat verschil tussen de twee staatsstelsels blijven benadrukken. Hij sprak hiermee ook zijn sympathie uit voor de jonge Republiek. Aan het einde van zijn *Relatione* liet hij echter, zoals we verderop zullen zien, zijn twijfel over de duurzaamheid van de Republiek duidelijk blijken.

In het eerste boek van het verslag waarin de auteur bespreekt hoe de Republiek is georganiseerd, onderkent hij de rol van de autonome gewesten en verwijst in de uiteenzetting naar de betekenis van vrijheid voor de jonge staat. Verderop in de verhandeling (in het derde boek) probeert hij een antwoord te geven op de vraag in hoeverre de jonge Republiek zich zal weten te handhaven tussen de grote machtige staten. Wel stelde hij dat niets zo bedrieglijk was als het beoordelen van de toekomst, en dat er twijfels leefden over de bestaansmogelijkheden van de Republiek. Het streven naar vrijheid vormde de belangrijkste reden voor de vrije Noordelijke gewesten om alles in

402 Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 19: 'Ultimamente poi ne mandai a Roma una pienissima Relazione, distinta in trè libri, ed i libri in vari Capitoli. Ho presa occasione di descriver particolarmente con ogni maggior-brevità nel secondo libro tutto il successo della guerra passata.' Over diplomatieke verslagen als genre in de Europese nieuwsvoorziening: Donald Queller, 'The Development of Ambassadorial Relazioni', in: John R. Hale (ed.), *Renaissance Venice*, Londen 1973. De oorsprong van de diplomatieke verslagen ligt in Venetië. Volgens Queller was de *relazione* meer dan alleen een afsluitend rapport van een diplomatieke missie. Het rapport bood een uitgebreide synthese die periodiek door opeenvolgende ambassadeurs van actuele informatie werd voorzien op het gebied van politieke, militaire en economische ontwikkelingen (bijvoorbeeld over inkomsten en uitgaven van regeringen) in het land of de stad die men bezocht had. Daarmee onderscheidde zich de *relazioni* van de nieuwsberichten die gericht waren op het verstrekken van vooral feitelijke informatie over gebeurtenissen. Het genre van de *relazioni* was uniek, zo is te lezen in het artikel van Queller, en dat kwam vooral door de persoonlijke toets van de schrijver. De Venetiaanse bestuurders keken gretig uit naar de in stijlvol proza geschreven verslagen, omdat men met de grondige informatie het politieke beleid ten aanzien van het beschreven land daarop konden aanpassen. De mening over de betekenis van de *relazioni* werd breed gedeeld, ook aan het pauselijk hof wilde men goed geïnformeerd worden over de situatie in Europese landen. (Met dank aan Michiel van Groesen, Universiteit Leiden). Zie ook: Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, New York 2008, p. 111-112; Daniela Frigo, 'Publicistica e storiografia nella cultura veneta del primo seicento', in: Elena Fasano Guarini en Mario Rosa (eds.), *L'informazione politica in Italia, secoli 16.-18.*, Pisa 2001, p. 83-136, inz. p. 97-100. Over de interactie tussen diplomatie en publieke opinie: Helmer Helmers, 'Public diplomacy in early modern Europe. Towards a new history', in *Media History*, 2016, vol. 22, 3-4, p. 401-420.

403 *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, zie opdracht Borghese.

404 *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, p. 4.

het werk te stellen deze nieuwe republikeinse staatsvorm te behouden.⁴⁰⁵ De jonge staat zou met de jaren, zo voorzag de auteur, zelfs zo sterk worden als de Zwitserse republiek. De natuurlijke barrières van de Alpen hielpen de Zwitsers in het bestendigen van hun vrijheid. De belangrijkste gewesten binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden, Holland en Zeeland, dankten hun militaire en economische potentie aan de voordelen van de zee, de rivieren en ‘andere wapens van de natuur’.⁴⁰⁶

Titelomslag van Guido Bentivoglio, *Relationi*, Antwerpen 1629. Collectie KB Den Haag, foto auteur.

De bijzondere samenwerkingsvorm tussen de autonome Noordelijke gewesten maakte de Republiek in de ogen van de kardinaal tot een uniek land. De liefde van de inwoners van de zeven gewesten voor de vrijheid en hun sterke wil om hun privileges te beschermen bracht hen in opstand (‘in doppia maniera’) tegen de katholieke kerk en tegen hun natuurlijke vorst. Hun verlangen naar een onafhankelijk bestuur bracht de zeven opstandige gewesten samen in een confederatie en vervolgens zegden ze openlijk de gehoorzaamheid aan hun vorst op.⁴⁰⁷ Zo veranderde een land, ‘ch’era principalmente di Monarchia’, in een ‘repubblica mixta’ die deels aristocratisch en deels democratisch was.⁴⁰⁸ In de hiernavolgende pagina’s van zijn verslag legt de auteur in detail het gemengde bestuursmodel van de Republiek uit. Waar eerst de soevereine vorst heerste, was de soevereiniteit nu in handen van de Staten-Generaal die was samengesteld uit alle afzonderlijke zeven gewesten. In de vergadering van de Staten-Generaal kwamen gewestelijke afgevaardigden uit de kringen van de adel en de steden bij elkaar waar zij op gelijkwaardige basis van vrijheid en onafhankelijkheid tot overeenstemming moesten komen. In het geval van tegenstellingen diende men elkaar te overtuigen: ‘zo moest uiteindelijk de onbuigzaamheid wijken voor de rede’.⁴⁰⁹ Toch ziet Bentivoglio in zijn beschouwing van de staatsinrichting van de Republiek heel goed in

405 *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, p. 123.

406 *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, p. 125.

407 *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, p. 5-6.

408 *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, p. 10: ‘le Provincie Unite sono passate a governo parte d’Aristocratia, e parte di Democratia’.

409 Als voorbeeld bespreekt de auteur de kwestie van de bestandsbesprekingen waarin Zeeland zich heftig verzette tegen een bestand met Spanje. Overredingskracht en het verstand brachten de Staten uiteindelijk op een lijn: ‘cosi la pertinacia suol finalmente cedere alla ragione’, zie: *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra*, p. 19-20.

dat het gewest Holland vanwege zijn vele steden, het grootste aantal inwoners en rijkdom door handel en nijverheid, een grote stempel op de besluitvorming in de Staten-Generaal kon drukken. De invloed van de stadhouder van Holland, zo schat de auteur dat goed in, was beperkt omdat hij toch ondergeschikt was aan de soevereiniteit van de Staten-Generaal. De rol van de stadhouder was niet meer dan commandant te zijn van het Staatse leger. Er was geen plaats meer voor een vorst in de nieuwe staat.⁴¹⁰

Aan het einde van hoofdstuk zeven (boek drie) spreekt Bentivoglio echter zijn twijfels uit over de continuïteit van de Republiek. De grote politiek-religieuze meningsverschillen die tijdens het Bestand naar boven kwamen en de aanwezigheid van een grote katholieke bevolkingsgroep brengen, volgens de auteur, de eenheid van de Republiek in gevaar. Is het verbond van de gewesten onder leiding van Holland wel in staat zich te handhaven, zo stelt hij zich de vraag? Zullen de medestanders van de Republiek wel bereid zijn de jonge staat te helpen bij bedreigingen van buitenaf? Bentivoglio stelt dan ook in de laatste zin van het hoofdstuk dat de nieuwe Republiek zich niet zal weten te handhaven, maar dat zij op korte termijn weer onder het gezag zal komen te staan van een autoritaire machthebber.⁴¹¹

Bij het schrijven van zijn verslag over de Republiek (en later in Rome toen hij werkte aan *Storia della Guerra*) kon Bentivoglio, zoals hierboven is opgemerkt, terugvallen op de kennis van de Nederlanden die hij had opgedaan door zijn contacten en werkzaamheden in Brussel. Verder had hij dankzij zijn functie die hem in de directe nabijheid bracht van het Spaans-Habsburgse politieke centrum de beschikking over veel officiële documenten.⁴¹² Bovendien kon de prelaat steunen op verschillende geschiedwerken die hem in Brussel ter beschikking stonden. Hij greep terug op zowel Latijnse als Spaanse geschiedwerken die vanaf de jaren 1580 op de markt waren gebracht. Mogelijk maakte hij ook gebruik van *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Lodovico Guiccardini (1529-1589). Geschiedschrijvers uit Italië en andere landen die over de Nederlandse oorlogen publiceerden begonnen hun eerste pagina's met het beschrijven van het landschap, de uiterlijke kenmerken en karaktereigenschappen van de bewoners in de Lage Landen. Zij ontleenden hun beschrijvingen vaak aan Guiccardini.⁴¹³ Salvo Mastellone stelt in zijn essay (in de fotografische herdruk van *La Relazione* uit 1983) dat Bentivoglio waarschijnlijk de Latijnse werken van onder andere Petrus Scriverius en Hugo de

410 Omdat het origineel van de *relazione* (zover we weten) verloren is gegaan, komen we niet te weten of de gedrukte versie van 1629 integraal is uitgegeven of dat er vanwege gewijzigde politieke omstandigheden veranderingen in het stuk zijn aangebracht, door de auteur of door de bezorger.

411 *La Relatione delle Provincie Unite*, p. 128-129: 'ma che più tosto sia per mancare in breve, che finalmente sia per ridursi di nuovo sotto il governo d'un solo'. Zie ook: Mastellone, 'Il modello politico olandese', p. inz. 13-14.

412 '[...] ho penetrati insieme i più occulti arcani di questa nuova Repubblica delle Provincie Unite, per via d'una esquisita notizia, che da mille parti hò procurato d'averne', in: Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 19.

413 Een andere veelgebruikte bron is *El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso príncipe Don Phelippe* uit 1552 van de Spaanse humanist Calvete de Estrella. Het is een verslag van de reis die Filips II in 1548 in de Nederlanden maakte. Zie: Yolanda Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen*, p. 36-42.

Mastellone, 'Il modello politico olandese', p. 15.

Groot heeft gebruikt.⁴¹⁴ Bentivoglio had ook de mogelijkheid enkele geschiedwerken van Italiaanse auteurs te raadplegen die vanaf 1602 in de Nederlanden of in Italië op de markt waren gekomen. Pompeo Giustiniani (1569-1616) en Francesco Lanario (1585-1624), die in de Nederlanden hadden gevochten voor het Habsburgse leger wijzen in hun geschiedenissen (die lopen tot 1609) op de vrijheidsdrang van de Nederlanders en de bijzondere organisatie van de staatsinstellingen van de jonge Republiek.⁴¹⁵

In boek twee van de *Relatione* beschrijft Bentivoglio de geschiedenis van de Opstand tot 1609.⁴¹⁶ Als voorbeeld voor zijn 'brevissima narrazione istorica' had de prelaat het plan opgevat om het zeer bloemrijke historische overzicht van de Romeinse geschiedschrijver Florius te imiteren in zijn 'onnavolgbare levendige stijl'.⁴¹⁷ De *Relatione* is een voorbode van het grote werk over de Opstand waaraan Bentivoglio zich in de laatste periode van zijn leven in Rome wijdde. Dat het rapport een vingeroefening was voor *Historia (of: Storia) della guerra di Fiandra* lezen we in de editie van de *Relationi* uit 1632:

Deze gebeurtenissen werden beschreven door de auteur als een voorbereiding op een volledig geschiedwerk dat hij van plan is te schrijven over de hele oorlog in de Nederlanden, als dat voornemen niet door zijn publieke werkzaamheden en andere persoonlijke taken wordt doorkruist.⁴¹⁸

In de hier al eerder geciteerde brief van Bentivoglio aan Antonio Querenghi uit 1607 erkent de gezant dat hij vele malen had verlangd om zijn 'korte' geschiedenis van de

414 Mastellone, 'Il modello politico olandese', p. 15. Verwijzingen in de *Relatione* naar De Groots *De Antiquitate Reipublicae Batavae* uit 1610 zijn te traceren op pagina's 121-122, in het voorlaatste hoofdstuk (in boek drie) waarin Bentivoglio uitwijdt over het vrijheidsverlangen en de oorsprong daarvan (discenda l'antica lor libertà) bij 'gli Ollandesi e le altre Provincie Unite' 'che sono gli antichi Batavi'. Zie ook: Vittorio Conti, *Consociatio Civitatum: Le repubbliche nei testi elzeviriani (1625-1649)*, Florence 1997, p. 22-23.

415 Verwijzingen naar titels: Pompeo Giustiniani, *Delle guerre di Fiandra libri VI*; Francesco Lanario, *Le guerre di Fiandra brevemente narrate*, en ook uitgegeven in Napels (1617); Salvo Mastellone, 'Il modello politico olandese e la storiografia italiana nella prima metà del Seicento', 15-16 en Vittor Ivo Comparato, 'From the Crisis of Civil Culture to the Neapolitan Republic of 1647: Republicanism in Italy between the Sixteenth and Seventeenth Centuries', in Martin van Gelderen en Quentin Skinner (eds.) *Republicanism: a Shared European Heritage. Volume I Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Cambridge 2002, p. 169-193, inz. p. 188-189. Ongetwijfeld heeft Bentivoglio ook Spaanse geschiedenissen over de Opstand geconsulteerd, zoals de werken van Pedro Cornejo, Alonso de Ulloa en Bernardino de Mendoza.

416 Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 19: 'desporre compediosamente il successo della guerra sì memorabile' en 'ho presa occasione di descriver particolarmente con ogni maggior-brevità nel secondo libro tutto il successo della guerra passata.'

417 Misschien had Bentivoglio in Brussel de beschikking over *De gestis Romanorum historiarum lib. III* die in verschillende drukken bij Plantijn in Antwerpen was verschenen. De laatste druk dateert uit 1600. Zie Uberto Motta, *Antonio Querenghi (1546-1633). Un letterato padovano nella Roma del tardo Rinascimento*, Milaan 1997, p. 237, voetnoot 16; Bentivoglio, *Raccolta di lettere*, p. 19: 'In questa brevissima narrazione istorica mi son proposto il fioritissimo compendio dell'Istoria Romana di Floro, per imitare almeno [...] l'inimitabil vivacità, e grazia di quell'autore.'

418 'Questi successi furono descritti dall' Autore per far come una preparatione all'historia intiera, ch'egli haveva in animo di comporre di tutta la guerra di Fiandra, se le occupationi publiche, & altri impedimenti privati non gliene havessero interrotto più volte il disegno.' In de editie van 1632 onder de inhoudsopgave.

Opstand, zoals die in het tweede boek van de *Relazione* is opgenomen, te delen met zijn studievriend. Hij hoopt, zo schrijft Bentivoglio in de laatste regels van deze informatieve brief, dat een andere keer te kunnen doen, want ‘nu nemen mijn werkzaamheden als nuntius mij geheel in beslag’. Het in de brief uitgesproken voornemen van de prelaat uit Ferrara om een geschiedenis van de oorlogen in de Nederlanden te schrijven moet voor Querenghi een pijnlijke en confronterende mededeling zijn geweest.

Bentivoglio's rapport over de Republiek moet niet alleen worden gezien als een verslag waarvan de kern bestaat uit een chronologisch verhaal over de Opstand. In het verhaal van de oorlogen is de auteur kritisch over beide strijdende partijen. Zo merkt Bentivoglio fijntjes op dat door een betere staathuishouding de manschappen van het Staatse leger op tijd hun soldij uitgekeerd kregen en waardoor, anders dan bij de Spaans-Habsburgse troepen, geen muiterijen uitbraken met alle mogelijke gevolgen van dien.⁴¹⁹

Als we naar het jaar kijken waarin dit traktaat werd geschreven, 1611, dan kunnen we dit opvatten als een politieke verklaring aan het adres van het pauselijk hof.⁴²⁰ De pauselijke diplomaat doet realistisch en objectief verslag van de feitelijke situatie in de nieuwe staat. Maar juist door herhaaldelijk te wijzen op het staatsbestel van de jonge Republiek stelt de prelaat dit tegenover de absolute monarchale regeringsvorm, waaronder die van de Kerkelijke Staat, die overheerste in de zeventiende eeuw.⁴²¹

Aan het pauselijk hof van Urbanus VIII: een politieke ommezwaai?

Toen Bentivoglio zijn *relazione* over de Republiek in 1611 naar Rome stuurde was er nog geen sprake van dat het diplomatieke verslag in druk zou worden uitgegeven. Maar in 1629 bracht Erycius Puteanus (1574-1646) het rapport samen met andere *relazioni* van de inmiddels tot kardinaal gepromoveerde Bentivoglio in de Nederlanden op de markt. Omdat het origineel van de *relazione* (zover we weten) verloren is gegaan, weten we niet of de gedrukte versie van 1629 integraal is uitgegeven of dat er vanwege gewijzigde politieke omstandigheden, door de auteur of door de bezorger, veranderingen in het stuk zijn aangebracht.⁴²² De aankondiging in de verzamelbundel dat *La Relatione delle Provincie Unite di Fiandra* als voorbereidende studie moet worden beschouwd voor een

419 Guido Bentivoglio, *La Relatione delle Provincie Unite*, 1632, Brussel, p. 43: ‘Non usano le Provincie Unite quei grossi trattenimenti, e quei vantaggi di soldi, che s’usano nell’esercito del Rè Cattolico; si che essendo limitati i soldi, son ben pagati, e la soldatesca non s’ammutina, e per conseguenza non succedono in questa materia d’ammutinamenti dalla parte lor quei disordini, che son succeduti infinite volte con infinito danno dalla parte de gli Spagnoli.’

420 Zie ook Salvo Mastellone, ‘Il modello politico olandese’, p. 5-7 en Alberto Clerici, ‘Ragion di Stato e politica nazionale’, p. 191-197.

421 Engeland was samen met de Republiek een van de weinige landen waar relatieve vrijheid was en de macht van de vorst of aristocratie beperkt, zie *La Relatione delle Provincie Unite*, p. 127: ‘Non può negarsi che nelle parti Settentrionali d’Europa non restino tuttavia forme di governi più liberi; non potendo far molte cose il Rè d’Inghilterra, senza il Parlamento del Regno; nè molte i Principi de’ Paesi Bassi, senza il consentimento delle Provincie soggette.’

422 Uit de correspondentie van Nicolas-Claude Fabri Peiresc (1580-1637) kunnen we opmaken dat de Franse

groot geschiedwerk over de Opstand in de Nederlanden, is misschien een toevoeging van Puteanus zelf.⁴²³ De Zuid-Nederlandse geleerde was de opvolger van Lipsius als hoogleraar in de welsprekendheid aan de Leuvense universiteit. Hij had een uitgebreid sociaal netwerk en deelde met zoveel mogelijk vrienden of volgers zijn meningen en besommeringen. Sinds zijn verblijf in Noord-Italië vanaf 1597, maar ook na zijn terugkeer in 1606 naar Leuven, onderhield Puteanus uitgebreide contacten met Italianen uit de hoogste maatschappelijke kringen. Tot de kring van hooggeplaatste en geleerde Italianen behoorden de apostolische nuntiusen en de leden van de pauselijke curie, zoals Bentivoglio en Giovanni-Francesco Guidi di Bagno (1578-1641). Als nuntiusen in de Zuidelijke Nederlanden en werkzaam aan het hof in Brussel, waren beide prelaten cruciaal om de Zuid-Nederlandse geleerde in contact te brengen met de omgeving van de kardinalen Maffeo Barberini (de latere paus Urbanus VIII, 1568-1644) en Francesco Barberini senior (1597-1679). Op deze wijze hoopte Puteanus kerkelijke functies voor zijn zonen binnen te halen. Een ander belangrijk netwerk dat Puteanus verder kon helpen met het uitbouwen van zijn intellectuele carrière was dat rond de populaire en invloedrijke Milanese aartsbisschop Federico Borromeo en enkele professoren aan de universiteiten van Padua en Bologna. De contacten met deze kring van Noord-Italiaanse geestelijken en geleerden zorgden ervoor dat de humanistische geschriften van Puteanus in Italië werden verspreid.⁴²⁴

geleerde al in 1627 in het bezit was van afschriften van Bentivoglio's *relazioni*, zie: Nicolas-Claude Fabri Peiresc, *Lettres de Peiresc aux Frères Dupuy* (Philippe Tamizey de Larroque ed.) Deel 1, december 1617- december 1628, Parijs 1888, brief LXVII, 13 augustus 1627, p. 330-332. Peiresc, die met Bentivoglio correspondeerde, was op de hoogte dat voorbereidingen werden getroffen om de *relazioni* uit te geven. De Fransman verbaasde zich over deze plannen omdat hij dacht dat de kardinaal liever wilde dat de *relazioni* pas na zijn dood werden uitgegeven: 'Je ne m'estonne pas que le Cardinal Bentivoglio veuille supprimer l'edition de ses relations, car je scay qu'il desiroit quelle fust différée jusques après son decez' (zie brief aan Dupuy van 16 juni 1630, in: Peiresc, *Correspondance II*, 246-247, ontleend aan Cecilia Rizza, *Peiresc e l'Italia*, Turijn 1965, p. 164. De vraag die hier gesteld kan worden: zijn de *Relationi* buiten medeweten of zonder toestemming van Bentivoglio gepubliceerd? In een brief van 15 januari 1633 als op antwoord op een brief van de literator Paganino Gaudenzi (1595-1649) laat de kardinaal zich niet uit over de ontstaansgeschiedenis van de *Relationi*. Wel opmerkelijk is het feit dat Bentivoglio in deze brief zijn *relatione* over de Republiek als een afzonderlijke uitgave beschouwt: 'In quest'ultima lettera (van Gaudenzi op 2 januari 1633), com'anche nelle precedenti usa V.S., in proposito delle mie opere, di nominare le *Relazioni Historiche*. Dopo il libro intitolato col nome di *Relationi de Fiandra* uscì fuori quello delle mie lettere; e poi è venute in luce la prima parte della mia *Historia di Fiandra*, Giuseppe Godenzi, *Epistolario (1633-1640) di Paganino Gaudenzi*, s.l. 1991, p. 33 (brief van Bentivoglio van 15 januari 1633 aan Gaudenzi).

423 Dat is echter de vraag omdat bij een van de afschriften van de *relazioni* die zich bevinden in het archief van Peiresc een (bijna?) identieke notitie staat: 'Questi successi furono descritti separatamente in forma historica dall'Autore per far come una preparatione all'historia intiera ch'egli haveva in animo di comporre di tutta la guerra di Fiandra, descritta compendiosamente da lui nel primo Volume, se le occupationi publiche et altri impedimenti non avessero più volte interrotto il disegno,' zie: Rizza, *Peiresc e l'Italia*, p. 163; Carpentras 1808, f.665. Volgens Roberta Ferro had Bentivoglio aan Puteanus de vertaling in het Latijn van de *Relationi* toevertrouwd. Puteanus' Latijnse vertaling van de diplomatieke verslagen is nooit verschenen. Zie: Roberta Ferro, *Federico Borromeo ed Ericio Puteano. Cultura e letteratura a Milano agli inizi del Seicento*, Milaan 2007, p. 88-89. Redevoeringen uit sommige *relazioni* zijn vertaald in het Latijn door Paganino Gaudenzi: Biblioteca Archivio Vaticana, Urbinate Latina, 1563.

424 Over de contacten tussen Borromeo en Puteano, zie: Roberta Ferro, *Federico Borromeo ed Ericio*

Relaties binnen het netwerk van Bentivoglio moeten op de hoogte zijn geweest van het feit dat de kardinaal zijn schaarse vrije tijd besteedde aan het schrijven van zijn magnum opus. Uit de correspondentie met zijn vriend Querenghi zagen we al dat hij het schrijven van zijn grote geschiedwerk wilde delen met zijn vrienden en relaties. Voor het componeren van de *Della Guerra di Fiandra* kon Bentivoglio zich baseren op zijn ervaringen tijdens zijn nuntiatuur in Brussel en Parijs. Zijn veelvuldige contacten aan het hof van de aartshertogen en zijn internationale netwerk van correspondenten en contacten met kooplieden uit de Republiek leverden hem veel materiaal dat hij bij het schrijven van zijn werk kon gebruiken. De toegang tot de zeer uitlopende bronnen gaf hem veel bruikbare informatie voor het schrijven van een zo ‘objectief’ mogelijke geschiedenis van de Opstand.

Vroegmoderne geschiedschrijvers hanteerden het begrip ‘objectief’, ‘onpartijdig’ of ‘waarheidsgetrouw’⁴²⁵ in hun werken om de lezer ervan te overtuigen dat de auteur geen partij koos in zijn historisch verhaal.⁴²⁶ In zekere zin waren (bijna) alle Italiaanse geschiedschrijvers die schreven over de Opstand van huis uit pro-Habsburgs. De Opstand in de Nederlanden was voor enkele auteurs de reden om kritisch over het gevoerde beleid van het Spaanse bestuur in zijn Nederlandse domeinen te schrijven. De prelaat uit Ferrara is bij uitstek het voorbeeld van een Italiaanse geschiedschrijver die het Spaanse beleid in de Lage landen aan een kritisch onderzoek onderwierp. De kardinaal maakte deel uit van een *teatro* waarin de hele wereld bij elkaar kwam. Bentivoglio was zich dat ook heel erg bewust:

In de theaters van alle hoven worden er maar zelden daden verricht die overeenkomen met roemrijke daden uit vroegere tijden. Dit ziet men vooral aan het pauselijk hof in Rome dat voor vele concurrerende nationaliteiten en scherpzinnige geesten die het hof veroordelen, om zo te zeggen, een theater is dat moeilijk tevreden te stellen is.⁴²⁷

De Heilige Stoel was een ‘teatro’ waar een voortdurende politieke strijd heerste tussen verschillende facties van kardinalen en andere geestelijken die zich aan het pauselijk hof probeerden op te werken of invloed probeerden uit te oefenen op benoemingen van kardinalen. Ook de politieke strijd tussen de Europese continentale grootmachten Spanje

Puteano, p. 147-198.

425 Bij Bentivoglio als voorbeeld: ‘fedele notizia delle cose qui esposte’, *Relatione delle provincie unite*, p. 8 [niet genummerd].

426 Over de begrippen objectief, onpartijdigheid, waarheid, zie: Anita Traninger, ‘Taking sides and the prehistory of impartiality’, in: Kathryn Murphy en Anita Traninger (eds.), *The Emergence of Impartiality*, Leiden/Boston 2014, p. 33-63; over het gebruik van het begrip onpartijdigheid in het zeventiende-eeuwse Groot-Brittannië: Joad Raymond, ‘Exporting impartiality’, in: Kathryn Murphy en Anita Traninger (eds.), *The Emergence of Impartiality*, p. 141-167.

427 *Memorie e lettere*, 46: ‘Nei teatri di tutte le corti rare volte si possono fare corrispondere di presenza le azioni alla fama che le precede; ma questo si vede succedere specialmente nella corte di Roma, la quale per tante nazioni ch vi concorrono, e per tanti e sì acuti ingegni che la censurano, forma di più teatri, per dir così, un teatro sommamente difficile da soddisfare.’

en Frankrijk werd deels uitgevochten aan het pauselijk hof.⁴²⁸ Beide landen probeerden hun invloed binnen de contreien van de Heilige Stoel te behouden of uit te breiden. Te midden van dit Romeins wereldtheater schreef de kardinaal drie delen over de Opstand in de Lage Landen. De richtingensrijd en de positie die Bentivoglio innam aan het hof in Rome hadden invloed had op de inhoud van zijn historie van de Nederlandse oorlogen. Bovendien zou het een reden voor de kardinaal kunnen zijn geweest om dit werk te schrijven.

In januari 1621 ondernam Guido Bentivoglio met succes het initiatief bij het pauselijk hof om als medebeschermer (co-protector) van Frankrijk te worden aangesteld.⁴²⁹ Deze functie, in het leven geroepen door het Franse hof, was een soort dubbel beschermheerschap.⁴³⁰ Toen deze post vacant kwam door het vertrek van kardinaal Alessandro Orsini schakelde Bentivoglio zijn broer (markies van Bentivoglio) Enzo in om een goed woordje te doen bij de Franse ambassadeur in Rome.⁴³¹ Deze gang van zaken aan het pauselijk hof, waar door middel van (geheime) transacties curiale functies werden vergeven, laat zien hoe duister de wegen waren binnen de Romeinse bureaucratie. De manipulaties en intriges aan het pauselijk hof deden niet onder voor de gang van zaken aan andere (Europese) hoven. De achtergrond ervan moet gezocht worden in de machtsstrijd tussen Spanje en Frankrijk die zich ook afspeelde aan het hof van de paus. De oorsprong van de Spaanse interesse in de zaken van de Kerk dateert uit de periode dat Spanje onder leiding van de Katholieke Koningen een wereldrijk werd. Onder de regering van Filips II breidde de belangstelling voor het reilen en zeilen van de Romeinse curie en het hoofd van de Kerk zich sterk uit. De toenemende interesse was vooral te zien in de invloed die de Spaanse vorst probeerde te krijgen op de verkiezing van een nieuwe paus door zich direct te bemoeien met het benoemen van de nieuwe kardinalen die de vrijgekomen plaatsen in het Heilige College (van kardinalen) moesten innemen.⁴³² Dankzij de hegemonie van Spanje in Europa en vooral in de Italiaanse gebieden, zoals het hertogdom Milaan en het koninkrijk Napels, slaagde het Spaans-Habsburgse imperium erin deze invloed lang te behouden.⁴³³

428 Over het conflict tussen Frankrijk en Spanje in de zestiende eeuw dat zich tussen de ambassadeurs van beide grootmachten in Rome afspeelde: Michael Levin, 'A new world order: the Spanish campaign for precedence in Early Modern Europe', in *Journal of Early Modern History*, vol. 6, nr. 3 (2002), p. 233-264.

429 Zie brief van Bentivoglio aan Scipione Borghese waarin hij zichzelf bij de kardinaal aanprijst als de geschikte persoon voor de vrijgekomen post, in: *Memorie e lettere*, p. 370-371.

430 Olivier Poncet, 'The cardinal-protectors of the crowns in the Roman Curia during the first half of the seventeenth century: the case of France', in: Gianvittorio Signorotto en Maria Antonietta Visceglia (eds.), *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700*, Cambridge 2002, p. 158-176, inz. p. 164-165.

431 Over de politieke intriges die zich afspeelden bij de benoemingen van (vice-) beschermheren van de Europese grootmachten, waarin het vooral draaide om de competitie tussen Frankrijk en Spanje, zie: Olivier Poncet, 'The cardinal-protectors of the crowns in the Roman Curia', p. 164, waar het om de schermutselingen gaat die zich afspeelden rondom de benoeming van Guido Bentivoglio tot co-protector. Bentivoglio bekleedde het ambt tot 1634. Antonio Barberini, de neef van paus Urbanus VIII, werd aangesteld als opvolger van Bentivoglio.

432 Het Spaanse hof hanteerde tot het einde van de zestiende eeuw een (zwarte) lijst met kardinalen van wie de Spaanse vorst vermoedde dat zij niet voldoende pro-Spaans waren, zie: Olivier Poncet, 'The cardinal-protectors of the crowns in the Roman Curia', p. 107-108.

433 Over de Spaanse invloed op de Kerkelijke Staat in de zestiende eeuw, zie: Michael J. Levin, *Agents of*

Een maand later ontving Bentivoglio in Parijs, waar hij sinds 1616 als nuntius verbleef, bericht uit Rome dat hij door de paus en het Heilig College was benoemd tot kardinaal. Zijn aanstelling vond plaats net voor het overlijden van Paulus V. In zijn laatste brief vanuit zijn post in Parijs aan de hertog van Monteleone⁴³⁴ memoreert de pauselijke diplomaat naast zijn recente benoeming ook het 'onverwachte' verscheiden van de man die hem als pauselijke gezant in de Zuidelijke Nederlanden en in Frankrijk stationeerde.⁴³⁵ Met zijn aanstelling als kardinaal volgde Bentivoglio de gebruikelijke weg van pauselijke gezanten die na hun betrekking als nuntius werden opgenomen in de bureaucratie van de Romeinse curie.⁴³⁶

De terugkeer tot het katholieke geloof van de Franse koning Hendrik IV in 1593 had een keerpunt betekend in de verhoudingen aan het pauselijk hof. In Frankrijk was een einde gekomen aan de binnenlandse godsdienstoorlogen, en daardoor kon het land zich gaan richten op een sterke buitenlandse politiek en een beleid van toenadering tot de Kerk. Door onder andere het pauselijk bestuursapparaat een grotere rol toe te staan in het aanstellen van bisschoppen in Frankrijk en door een toename van geldstromen richting Rome steeg de Franse koning in aanzien binnen de Romeinse curie.⁴³⁷ Al zou de invloed van Frankrijk op de Romeinse bureaucratie toenemen, ook Spanje bleef dankzij de financiële injecties vanuit Madrid invloedrijk in Rome. Er leek geen vuiltje aan de lucht voor de Spaans-Habsburgse invloed in Rome toen Gregorius XV in 1621 aantrad als opvolger van Paulus V. Zijn pontificaat was echter van korte duur. Toen binnen het bestek van twee jaar zowel Filips III als de nieuwe paus overleed trad er een nieuwe fase aan binnen de curiale verhoudingen in Rome.

Met de verkiezing van Urbanus VIII in 1623 kwam er een pro-Franse paus die tijdens zijn twintigjarig pontificaat de invloed en macht van Spanje aan het pauselijk hof zou ondermijnen. Met steun van de Franse factie in het Heilig College kwam nu een lid van de invloedrijke Florentijnse familie Barberini aan het hoofd van de Kerkelijke

Empire: Spanish Ambassadors in Sixteenth-Century Italy; Thomas James Dandele, *Spanish Rome, 1500-1700*, over de Spaanse aanwezigheid in Italië, zie: Piers Baker-Bates en Miles Pattenden (eds.), *The Spanish Presence in Sixteenth-Century Italy: Images of Iberia*. Over de relaties tussen de pauselijke staat en de Spaans-Habsburgse monarchie: Maria Antonietta Visceglia, *Roma papale e Spagna. Diplomatici, nobili e religiosi tra due corti*, Rome 2010.

434 Monteleone di Calabria (1572-1622) *capitano generale* van Catalonië en onderkoning van Barcellona.

435 Bentivoglio, *Memorie e lettere*, p. 411-413, XXII, Al duca di Monteleone: 'Oh mondo! oh sue vanità! Apena ho ricevuto l'avviso della mia promozione al cardinalato, che m'è sopraggiunto quello dell'inaspettata morte di papa Paolo. Ben può credere Vostra eccellenza, ch'è misura degli obblighi io ne senta il dolore. E certo ch'io mi terrò non meno obligato sempre a quella santa memoria per avermi adoperato in suo servizio tanti anni con sì gran confidenza, che per la remunerazione stessa che me n'ha fatta poi godere sí a pieno con tanta benignità. Di già veggo Roma tutta in moto per questo caso, e tutta pendente dalla nuova elezione.'

436 Over de afkomst, achtergrond en carrière van kardinalen aan het pauselijk hof in de zeventiende eeuw, zie: Peter J.A.N. Rietbergen, *Pausen, prelaten, bureaucraten. Aspecten van de geschiedenis van het Pauschap en de Pauselijke Staat in de 17e Eeuw*, (Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen) Nijmegen 1983, p. 94-122 en Wolfgang Reinhard, 'Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', in: Ronald G. Asch en Adolf M. Birke, *Princes, Patronage and the Nobility*, Oxford 1991, p. 329-354.

437 Thomas James Dandele, *Spanish Rome, 1500-1700*, p. 95.

Staat.⁴³⁸ Tegelijkertijd met de militaire en economische verzwakking van het Spaanse imperium vergrootte de Franse staat onder leiding van Lodewijk XIII en zijn eerste minister, de Franse kardinaal Richelieu, zijn invloed in Europa. De verschuiving van het machtsevenwicht in Europa in de eerste helft van de zeventiende eeuw liet zijn sporen na binnen de verhoudingen van de Kerkelijke Staat en had grote invloed op de geopolitieke ontwikkelingen op het Italiaans schiereiland. Frankrijk ging zich nadrukkelijk bemoeien met Italiaanse zaken en met Rome.⁴³⁹ Tijdens het pontificaat van Urbanus VIII van 1623 tot 1644, kreeg Spanje te maken met een Kerkelijke Staat die zich onafhankelijk en zelfs onvriendelijk opstelde tegenover het Spaanse koninkrijk. Deze nieuwe situatie leidde tot veel spanningen binnen de Romeinse curie en in de straten van Rome waar Spaanse en Franse facties met elkaar op de vuist gingen.⁴⁴⁰ Tegen de achtergrond van deze onrust en factiestrijd verbleef Guido Bentivoglio vanaf 1621 tot aan zijn dood in 1644 in Rome.

Kardinaal Bentivoglio was vertrouwd geraakt met de machinaties en intriges binnen de gepolitiseerde omgeving van de Romeinse curie in de periode dat hij voor de eerste maal aan het pauselijk hof verbleef. Toen hij na zijn nuntiatuur in Frankrijk in Rome terugkeerde liet de kardinaal zich, zoals al eerder opgemerkt, ook niet onbetuigd bij de interne manoeuvres waar de Spaanse en Franse facties zich mee bezighielden om hun positie en invloed in Rome veilig te stellen. De kardinaal liet zelfs zijn functie als co-protectorschap vallen om zich naar buiten toe als een man te kunnen profileren die te midden van twistende facties een neutrale positie had ingenomen. Hij dacht zo een aantrekkelijke kandidaat te zijn voor de verschillende partijen die bij een eventueel conclaaf een paus uit hun midden moesten kiezen.⁴⁴¹ Deze manoeuvre kon echter niet voorkomen dat men in het Heilig College en daarbuiten Bentivoglio beschouwde als een pro-Franse prelaat.⁴⁴² Uit zijn contacten aan het pauselijk hof en uit zijn uitgebreide netwerk van correspondenten blijkt onmiskenbaar dat zijn omgeving pro-Frans gekleurd was. Bentivoglio trok veel op met de pro-Franse kardinaal-neef Francesco Barberini en

438 Thomas James Dandeleit, *Spanish Rome, 1500-1700*, p. 188. Over de invloed van de familie Barberini in Rome, zie Maria Antonietta Visceglia, 'Factions in the Sacred College in the sixteenth and seventeenth centuries', in: Gianvittorio Signorotto en Maria Antonietta Visceglia (eds.), *Court and Politics in Papal Rome 1492-1700*, p. 99-131; Laurie Nussdorfer, *Civic Politics in the Rome of Urban VIII*, Princeton 1992;

439 Thomas James Dandeleit, *Spanish Rome, 1500-1700*, p. 189

440 Thomas James Dandeleit, *Spanish Rome, 1500-1700*, p. 193-198; Olivier Poncet, 'The cardinal-protectors of the crowns in the Roman Curia', p. 172-173.

441 Olivier Poncet, 'The cardinal-protectors of the crowns in the Roman Curia', p. 172-173. De machinaties van Bentivoglio moeten wel opgevallend zijn, ook in Frankrijk, getuige een brief van Jean Chapelain aan M. de Balzac waarin de Franse dichter kond doet van Bentivoglio's pauselijke aspiraties: 'La prétention du C[ardinal] B[entivoglio] au souverain pontificat est sa marotte, et c'est pour cela principalement qu'il a prévariqué dans son histoire, croyant que les Espagnols seuls lui pouvaient mettre le *Regno* sur la tête', in: Jean Chapelain, *Opuscles Critiques*, Parijs, 1936, brief aan M. de Balzac, 20 november 1639, p. 415-416.

442 Thomas F. Mayer, *The Roman Inquisition. A papal bureaucracy and its laws in the Age of Galileo*, Philadelphia 2013, p. 71-72; Maria Antonietta Visceglia, 'Factions in the Sacred College in the sixteenth and seventeenth centuries', p. 111. Zie verder: Mario Rosa, *La Curia romana nell'età moderna. Istituzioni, cultura, carriera*, Rome 2013. Over het cliëntisme aan het pauselijk hof: Renata Ago, *Carriere e clientele nella Roma barocca*, Bari 1990.

bezoekt met hem regelmatig bijeenkomsten van de *Accademia degli Umoristi* in Rome.⁴⁴³ Net als Bentivoglio onderhield Francesco Barberini nauwe contacten met Franse intellectuelen, zoals Nicolas Fabri Peiresc, Christophe Dupuy en Gabriel Naudé.⁴⁴⁴ Het etiket van zijn pro-Franse gezindheid tastte Bentivoglio's goede naam als kundig en betrouwbaar diplomaat ondertussen echter niet aan.⁴⁴⁵ Van zijn laatste periode aan het pauselijk hof is [alsnog] weinig bekend. Door de schaarsheid en de versnippering in de bronnen valt er [tot nu toe] verder weinig toe te voegen aan zijn laatste levensfase in Rome.

In de eerste jaren van zijn kardinaalschap vervulde Bentivoglio zijn functie als president van de Congregatie van de Heilige Officie [Sant'Ufficio] (of Heilige Geloofsleer) en onderhield hij vele internationale contacten.⁴⁴⁶ Na 1635 richtte hij zich meer en meer op zijn schrijverschap en groeide uit tot een beschermheer van letterkundigen en kunstenaars.⁴⁴⁷ In de schaarse tijd die de kardinaal restte in de eerste jaren van zijn definitieve verblijf aan het pauselijk hof wijdde hij zich aan geschiedschrijving. In 1632 verscheen het eerste boek van wat een driedelige geschiedenis over de Nederlandse Opstand zou worden. Zoals hierboven al opgemerkt kon de kardinaal door zijn ervaringen als prelaat in de Nederlanden en dankzij de vele primaire bronnen en secundaire werken waartoe hij in de Zuidelijke Nederlanden toegang had, een geschiedenis over de oorlogen in de Nederlanden schrijven. Op de eerste twee bladzijden van het eerste deel van zijn geschiedwerk geeft de auteur opening van zaken over wat de lezer kan verwachten:

In de eerste jaren vanaf het moment dat Filips II zijn vader had opgevolgd veranderde de politieke situatie in de Nederlanden door verschillende binnenlandse en buitenlandse oorzaken [...] en brak er een openlijk oproer uit dat uiteindelijk zou leiden tot een van de langstdurende en gruwelijkste oorlogen ooit. Uit deze oorlog zal ik de gebeurtenissen gaan beschrijven die zonder twijfel de grootste en befaamde zijn geweest in het theater van de wereld; [men kan] de gebeurtenissen [...] van deze oorlog beschouwen als een van de meest memorabele oorlogen

443 Thomas F. Mayer, *The Roman Inquisition*, p. 71. Over de relatie van Francesco Barberini met de Romeinse *Accademia degli Umoristi*: Simone Testa, *Italian networks and their networks, 1525-1700. From Local to Global*, Basingstoke 2015, p. 169-171. Ook enkele correspondent-vrienden van Bentivoglio participeerden in de *Accademia degli Umoristi*, zoals Paganino Gaudenzi, Nicolas Fabri de Peiresc, Gabriel Naudé, Antonio Querenghi en Fulvio Testi.

444 Peter Rietbergen, *Power and religion in Baroque Rome: Barberini cultural policies*, Leiden en Boston 2006, p. 157-158. Deze Franse intellectuelen correspondeerden ook met Paganino Gaudenzi.

445 Alberto Merola, 'Guido Bentivoglio'.

446 Zie brief aan Richelieu van 3 november 1632 in: *Memorie e lettere*, p. 388-390. Bentivoglio was in die hoedanigheid ook aanwezig bij het uitspreken van het vonnis van Galilei in 1633. Tussen de aanwezige kardinale-inquisiteurs bevonden zich ook de neven van paus Urbanus VIII, Antonio en Francesco Barberini.

447 Over de rol van Guido Bentivoglio als patroon en mecenas van de kunsten, zie: Janet Southorn, *Power and display in the seventeenth century: The arts and their patrons in Modena and Ferrara*, Cambridge 1988, p. 87-93; Francis Haskell, *Patrons and Painters: Art and Society in Baroque Italy*, New Haven en Londen 1980, p. 48-50, p. 55-56, p. 64 en p. 398. In zijn rol als belangrijk stimulator, beschermheer en opdrachter van kunstwerken in Rome onderhield Bentivoglio goede relaties met de neven van Urbanus VIII, vooral met de pro-Franse kardinaal Antonio Barberini. Voor een biografische schets van Antonio Barberini: Alberto Merola in *DBI*, deel 6 (1964).

die werden beschreven in klassieke of moderne geschiedwerken. [...] Men zal in wat hierna volgt kunnen lezen over bloedige veldslagen, ongehoorde belegeringen, schrikwekkende plunderingen, branden en verwoestingen. [...] Maar voordat ik begin met het verhalen van de zaken die ik eerder heb genoemd, zal noodzakelijkerwijs nog eens worden verhaald wat de situatie was in de Nederlanden en in welke situatie de buurlanden zich bevonden toen het oproer aanving, zodat men de diepere achtergronden leert kennen van de oorzaken, waardoor men beter in staat is te begrijpen wat de gevolgen daarvan waren.⁴⁴⁸

Bentivoglio onderkent al in de eerste pagina's dat het conflict in de Nederlanden een internationale oorlog was. Herhaaldelijk brengt de auteur vervolgens in het verloop van zijn verhaal de verwickelingen binnen en buiten de Nederlanden met elkaar in verband. Religieuze en politieke oorzaken, zo schrijft de auteur aan het begin van zijn geschiedwerk, kwamen bij elkaar en de gevolgen waren ingrijpend:

De razerij van de ketterse beweging tegen de Roomse Kerk en de opstand tegen het beleid van de koning kwamen bij elkaar en leidden tot een tomeloze opstand die de Nederlanden zouden verdelen en in brand zetten [...].⁴⁴⁹

Hoewel Bentivoglio de godsdienstkwestie als een van de oorzaken noemt van de Opstand richt de auteur zich in zijn werk vooral op de politieke en militaire ontwikkelingen in de Nederlanden. Bentivoglio's 'ongevoeligheid' voor het religieuze conflict is naar de mening van Bertelli opvallend voor een kardinaal. Vergeleken met de scherpe kritiek die Famiano Strada heeft op de rol van de protestanten tijdens de Opstand schrijft Bentivoglio inderdaad terughoudend en genuanceerd over de calvinisten.⁴⁵⁰ Uit een aantal andere passages in het werk van Bentivoglio blijkt het met zijn afstandelijkheid ten aanzien van het politieke (en militaire) conflict echter mee te vallen. Zijn ervaringen met de Nederlanden en de betrokkenheid op politiek en sociaal terrein brachten hem tot het schrijven van een geschiedenis van de Nederlandse oorlogen waarin hij op sommige

448 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 1-2: 'Ma ne' primi anni della successione di Filippo s'alterarono poi in maniera à quelle Provincie per diverse interne e, & esterne cagioni, [...] proruppe dopo in tumulti aperti, e da' tumulti finalmente in una guerra delle più lunghe, e più atroci, che seguissero in alcun tempo. Di questa guerra io piglio à descriver gli avvenimenti; che sono de' maggiori, e più celebri senza dubbio, che si possano esporre al teatro dell'universo. [...] chi vorrà considerare i successi di questa guerra [...], niuna più memorabile di quetsa in ogni altra parte esser descritta in antiche, ò moderne historie [...] Vedransi sanguinose battaglie; inauditi assedii; spaventevoli sacchi, incendiï, e rovine [...]. Ma inanzi, ch'io entri nella narratione delle cose proposte, reputo necessario di ripigliarne i loro principii alquanto più di lontano, esponendo prima qual fosse lo stato delle Provincie di Fiandra, & in quale dispositione si trovassero i paesi vicini, quando cominciarono i movimenti accennati affincbe conosciute le più intime loro cagioni, se n'intendano più chiaramente poi ancora i successi.'

449 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 2: 'Vedransi nella loro indomita ribellione uniti i furori dell' Heresia contro la Chiesa à quelli de' popoli contra il lor Principe; e divisasi poi la Fiandra in se stessa, arder miserabilmente i suoi paesi in guerra.'

450 Bertelli, *Ribelli, libertini e ortodossi*, p. 208.

plaatsen kritisch naar het Spaanse optreden in de Nederlanden kijkt en genuanceerd oordeelt over de Nederlandse rebellie tegen het Spaanse bestuur.

Bentivoglio's beschrijving van de plundering van Antwerpen door Spaans-Habsburgse troepen in 1576, bekend als de Spaanse Furie, is een voorbeeld van zijn kritische visie op de gebeurtenissen tijdens de eerste fase van de Opstand. De gebeurtenissen in Aalst en vervolgens in Antwerpen, die Bentivoglio in staccato-zinnen beschrijft, is naar het inzicht van de auteur de meest bloedige en stormachtige periode geweest die de Nederlanden hebben moeten doormaken in het hele verloop van de oorlog.⁴⁵¹ Bentivoglio geeft een indringend beeld in kort afgemeten proza (kopieerde hij hier het proza van Tacitus?) van de situatie in de Nederlanden in 1576:

Men ziet een regering zonder gezag. De opstand overspoelt het land. Het leger van de koning kent vijanden binnen zijn eigen rijen. Door hen wordt zijn zaak eerder bestreden dan verdedigd. Tegelijkertijd voeren verschillende Nederlandse regeerders in naam van de koning zijn gezag uit. Binnen de gewesten heersen verschillende gevoelens en adviezen. Vorsten uit naburige landen dingen met duidelijke ambitie naar de macht. De komst van nieuwe buitenlandse legers. Geen publiek en persoonlijk vertrouwen. Gruwelijke plunderingen door de ene partij en rampzalige belegeringen door ander geweld, dat meer woede dan vijandschap doet ontstaan.⁴⁵²

Uiteindelijk culmineerden de snel opeenvolgende verwickelingen in Brabant tot de rampzalige plundering van de Scheldestad in november 1576. De naar het stadscentrum optrekkende soldaten die de verdedigers van de stad de stuipen op het lijf joegen, maakt Bentivoglio indringend voelbaar voor de lezer:

Nu het trillen van de lanzen, dan weer het schieten van de musketten, dan vervolgens het slaan van de zwaarden die hen al weldra in zo'n verwarring en wanorde brachten.⁴⁵³

Als de stad geheel in handen van de koninklijke troepen valt, begint het plunderen, roven en vermoorden van onschuldige Antwerpenaren. Sommige (hooggeplaatste) inwoners

451 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 199: [...] una agitazione delle più fiere, e più tempestose, c'habbia mai provate la Fiandra in tutto il corso della guerra, che noi descriviamo.'

452 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 199: 'Vedrassi un governo senza governo. Tutto il paese ondeggiate in rivolta. L'armi del Rè fatte nemiche trà loro; e da loro la sua causa oppugnata quasi più che difesa. Ad un tempo stesso più Governatori di Fiandra portare il suo nome, e volere usar la sua autorità. Le Provincie varie di sensi, e non men di consiglio. Da' Principi vicini aspirarsi con ambizione manifesta à signoreggiarle. Nuove introduzioni d'armi stranieri. Non fede publica; non privata. Sacchi atroci da una parte; assedii funesti dall'altra violenza, e furore più che hostile per tutto.'

453 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 209: '[...] hora co'l vibrar delle picche, hora co'l fulminar de' moschetti, & hora più d'appresso co'l più sicuro colpir delle spade, gli posero ben presto in tal confusione, e disordine.'

wisten te ontkomen aan moord en doodslag, maar vele anderen vielen ten prooi aan het zwaard of verdronken in de Schelde. Weer andere burgers stortten zich 'met blinde angst naar beneden vanaf de vestingmuren',⁴⁵⁴ of probeerden zich te verbergen in hun huizen en legden hun lot in handen van het geluk. Velen die de wanhoop nabij waren, ontvluchtten de gevaren terwijl anderen liever wilden sterven dan te overleven bij zo'n tragedie.⁴⁵⁵

De Spaanse Furie hield drie dagen aan en de honger van de soldaten naar waardevolle bezittingen van de Antwerpenaren was, zo leek het, onverzadigbaar. Bentivoglio beschrijft de ontzetting bij de bewoners op een empathische wijze en wijst met beschuldigende vinger naar de soldaten van de koninklijke troepen:

Men hoorde vanuit de huizen het geschreeuw weerklinken en de straten waren gevuld met vluchtende mensen uit angst voor de gewelddaden van de soldaten tegen de inwoners opdat zij hun kostbare spullen niet zouden verbergen of vervolgens zouden worden ontdekt. Op deze wijze maakten de soldaten de overgang van schraapzucht naar wreedheid. En van mededogenloos werden de soldaten opnieuw hebzuchtig, keerden weer terug tot het beroven en gingen op deze wijze verder totdat zij meer vermoeid raakten dan verzadigd. Omdat er nog weinig over was om te plunderen [...] gehoorzaamden zij weer hun commandanten.⁴⁵⁶

Toen bekend werd wat zich in Antwerpen had voltrokken ('inhorridi tutta la Fiandra incredibilmente'), zo benadrukt Bentivoglio, kwam men tot het besef dat de zaken in eigen hand genomen moesten worden, zonder buitenlanders. De Spaanse troepen zouden tijdelijk uit de Nederlanden verdwijnen:

Het onderwerp waar de Nederlanders hoog op mikten was een algemeen verbond te worden van gewesten; zodat de gevormde regering in handen van de bevolking zelf geheel gevrijwaard zou zijn van buitenlanders.⁴⁵⁷

Bentivoglio houdt zich verre van uitspraken zoals die bij enkele andere Italiaanse geschiedschrijvers wel te lezen zijn, die de schuld van de plunderingen geheel neerlegden bij de ketterse opstandelingen en het als een verdiende straf van God beschouwden.⁴⁵⁸

454 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 209: 'Con cieco horrore si precipitarono giù dalle mura.'

455 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 209: 'sfuggendo i pericoli, amarono meglio di morire, che di sopravvivere à sì duro infortunio privato, e publico.'

456 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra*, p. 210: 'udivansi risonar di grida le case, e vedevansi piene di fuga le strade, per cagione delle violenze, che si commettevano da' soldati contro gli habitatori, affinche non fossero occultate le cose più pretiose, ò fossero poi discoperte. A questo modo si passava dall'averitia alla crudeltà. E di crudeli diventando i soldati nuovamente anche avari, tornavano alle rapine: e continuarono in questa maniera, fin che stracchi più tosto che satii, e mancando la materia del sacco [...], si ridussero all'ubbidienza de' Capitani.'

457 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* I, p. 210: 'Loggetto, al quale i Fiamminghi più altamente miravano, era di fare una general unione delle Provincie; talche stabilito il governo in mano di gente lor propria, ne fosse totalmente esclusa la forestiera.'

458 Bentivoglio beschrijft in zijn geschiedwerk de muiterijen binnen de Spaans-Habsburgse regimenten en

Het oordeel van de auteur was geheel politiek en rationeel van aard; zoals al eerder opgemerkt speelde religie amper een rol in zijn weergave van de Nederlandse Opstand.

In *Della Guerra di Fiandra* zinspeelt Bentivoglio, tussen de beschrijvingen van de oorlogshandelingen door, herhaaldelijk op de onherroepelijke opkomst van de Republiek. Uiteraard met kennis achteraf, maar wat de auteur zegt over de Republiek laat niets aan duidelijkheid te wensen over waar zijn sympathie (of empathie) naar uitging. De Republiek was in zijn ogen uniek en de kardinaal zette de nieuwe staat dan ook af tegen de gebruikelijke staatsvorm in de zeventiende eeuw.

In het derde deel van zijn geschiedwerk dat in 1639 verscheen, beschrijft Bentivoglio naast de gevechtshandelingen uitgebreid de bestandsonderhandelingen tussen Spanje en de Republiek van de Verenigde Nederlanden. Over de oorzaken die hadden geleid tot de oprichting van de Republiek was de lezer in de eerste twee delen al veel te weten gekomen. In de laatste pagina's van zijn grote geschiedwerk legt de auteur nogmaals uit tot welk staatsbestel de opstandige gewesten waren gekomen. Deze uitleg achtte de schrijver noodzakelijk om de lezer inzicht te geven in de politieke achtergrond van de tegenstellingen die er leefden tussen de gewesten over het af te sluiten Bestand. De zeegewesten Holland en Zeeland waren in principe minder geneigd om tot overeenstemming te komen met Spanje, dan de andere gewesten die nog veel te lijden hadden van de oorlogssperikelen.⁴⁵⁹

In 'Breve descrittione delle Provincie Unite, e del lor governo' zoals de auteur in de kantlijn zijn beschrijving van de Republiek in dit deel van de tekst aanduidt, schetst Bentivoglio de gelijkwaardigheid van de gewesten 'ne gli instituti, e leggi de' lor' governi'. Na de omwenteling in de Nederlanden kregen de gewesten, in plaats van een vorst, hun eigen soevereiniteit en de Staten bestonden uit vertegenwoordigers die afkomstig waren uit kringen van enkele goed opgeleide (bekwame) edelen die op het platteland woonden en uit de stedelijke bevolking. De gewesten (*i membri*) vormden de federatie (*il corpo*) en vanuit de gewesten namen afgevaardigden zitting in de verschillende raden. De belangrijkste en meest fundamentele regel bij het nemen van besluiten was dat men uitging van het algemeen belang en dat de besluiten vielen in langdradige vergaderingen waarin men elkaar diende te overtuigen tot een consensus was bereikt. Het eenduidige besluit kwam uiteindelijk in alle vrijheid tot stand. Op deze wijze, zo benadrukt de auteur, werd het Bestand herhaaldelijk door de gewesten en de Staten-Generaal bediscussieerd.⁴⁶⁰

In zowel zijn diplomatiek verslag over de Republiek als in *Della Guerra di Fiandra* liet Bentivoglio zijn verwondering en sympathie blijken voor de politieke ontwikkelingen in de opstandige Nederlanden die zouden leiden tot de komst van de Verenigde Provinciën. Hij zag scherp in dat de positie van de Republiek te midden van de absoluut geregeerde staten in Europa bijzonder was. Beide historische werken van Bentivoglio vonden een brede verspreiding in Europa. De publicaties van Bentivoglio's geschiedenissen werden

de gevolgen daarvan voor de bevolking in de Lage Landen. De kardinaal laat in deze passages ook niet na de politieke consequenties te noemen die in het voordeel waren van de opstandige Noordelijke gewesten.

459 Jonathan I. Israel, *De Republiek 1477-1806*. Band 1: tot 1647, Franeker 1996, p. 438-450.

460 Bentivoglio, *Della Guerra di Fiandra* III, p. 551-552.

ook verkocht en gelezen in gebieden waar politieke onrust heerste, zoals Engeland en in Zuid-Italië. In het opstandige Napels keken rebellenleiders naar mogelijke hulp van buitenaf die de revolutie tot een succes konden maken. Met nieuwsgierige blik volgde men dan ook in Napels de ontwikkelingen in de Noordelijke Nederlanden. In Napels had men ongetwijfeld kennis van Bentivoglio's boeken en konden ze daar een inspiratiebron zijn voor de rebellen die in opstand waren gekomen tegen het Spaans-Habsburgse bestuur.

Conclusie

De werken van de Italiaanse kardinaal-geschiedschrijver kenmerken zich door een rationele en genuanceerde kijk op de politieke ontwikkelingen in Noord-West-Europa. Zijn affiniteit met de Nederlanden, zijn humanistische opleiding en zijn grote kennis van de diplomatieke en politieke besognes in de wereld van staat en kerk, stelden hem in staat om informatieve geschiedenissen te schrijven over de Nederlandse Opstand, in een zeer toegankelijke schrijfstijl.

Bentivoglio's uitgesproken bewondering voor de Nederlandse Republiek, zowel in de bundel *Relationi* als in *Della Guerra di Fiandra*, werd gestimuleerd door zijn pragmatische en rationele kijk op de geschiedenis. De standpunten van Bentivoglio waren pragmatisch en hij zocht vaak een middenweg tussen de orthodoxe en liberale facties. Zijn succesvolle carrière binnen de katholieke kerk en zijn hoge posities aan het pauselijk hof zijn daar een bevestiging van. Zijn uitgebreide correspondentienetwerken met geleerden en erudiete geestelijkheid uit West-Europa brachten hem bovendien in contact met opvattingen die zijn beeld van de actuele politieke werkelijkheid hebben beïnvloed. Bentivoglio's afkeuring van nodeloos geweld tegen onschuldige burgers, en zijn kritische kijk op het beleid van het Spaans-Habsburgse bestuur zijn misschien beïnvloed door zijn vriendschappen en briefwisselingen met personen die gematigde en genuanceerde religieuze en politieke denkbeelden aanhingen. Tijdens zijn langdurig verblijf in Rome maakte de politieke voorkeur van Bentivoglio een ommezwaai. De toenemende Franse invloed op de Romeinse curie beïnvloedde zijn visie op de geschiedenis van de Nederlandse Opstand. Zijn intensieve contacten met Franse en pro-Franse intellectuelen, diplomaten, ministers, zoals de omgeving rondom Urbanus VIII, speelden een invloedrijke rol bij het schrijven van zijn driedelige geschiedenis over de Opstand.